

Órállóvá tettelek

*Műhelytanulmányok a debreceni
teológiai oktatás és református lelkészképzés
1850–2000 közötti történetéhez*

KIADVÁNYOK
A DEBRECENI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM
FENNÁLLÁSÁNAK 475. ÉVFORDULÓJA
TISZTELETÉRE IV.

Sorozatszerkesztő
GYŐRI L. JÁNOS

ŐRÁLLÓVÁ TETTELEK

Műhelytanulmányok
a debreceni teológiai oktatás és református lelkészképzés
1850–2000 közötti történetéhez

Írták

ÁRVAVÖLGYI BÉLA, BARÁTH BÉLA LEVENTE, BODÓ SÁRA,
BÖLCSKEI GUSZTÁV, FEKETE CSABA, FEKETE KÁROLY,
FERENCZ ÁRPÁD, GAÁL BOTOND, GAÁL SÁNDOR,
HODOSSY-TAKÁCS ELŐD, HORSAI EDE, HÖRCSIK RICHÁRD,
KOLUMBÁN VILMOS JÓZSEF, KOVÁCS ÁBRAHÁM, KUSTÁR ZOLTÁN,
MARJOVSZKY TIBOR, MOLNÁR JÁNOS, NÉMETH ÁRON,
PERES IMRE, VÁGÁSI KATALIN

Szerkesztette

BARÁTH BÉLA LEVENTE – FEKETE KÁROLY

Lektorálta

DIENES DÉNES – GYÓRI L. JÁNOS

A képeket készítette

Barcza János

Kiadta

a Tiszántúli Református Egyházkerület
és a Debreceni Református Hittudományi Egyetem
Debrecen, 2019

A könyv hátoldalán a Debreceni Egyetem
Hittudományi Kar (ma a DRHE)
kakasos díszgerundiuma látható
(Richard Zutt ötvös és éremművész alkotása, 1915)

ISBN 978-615-5909-02-3

© Tiszántúli Református Egyházkerület

Kiadta a Tiszántúli Református Egyházkerület
és a Debreceni Református Hittudományi Egyetem
Felelős kiadó: Fekete Károly püspök

A tördelés, a nyomás és a kötés
a Tiszántúli Református Egyházkerület
és a Debreceni Református Kollégium
több mint négy és fél évszázados partnere,
az Alföldi Nyomda Zrt. munkája
Felelős vezető: György Géza vezérigazgató
Készült Debrecenben, 2019-ben

Tartalom

Tartalom	7
Előszó	11
I. Időrendi áttekintő tanulmányok	15
A teológiai oktatás és nevelés a Debreceni Református Kollégiumban 1850–1912 (Kovács Ábrahám)	17
1. A teológiai akadémia a Kollégium oktatási rendszerében	17
2. A teológiai oktatás történetének tanszéki áttekintése	27
3. Nevelés a teológián	39
3.1. A hit és nemzet együttélése: Istenszeretetre és hazaszeretetre nevelés.	39
3.2. Vallásos nevelés, istentiszteletre járás – templommulasztás.	40
4. A debreceni teológiai oktatás irányultsága: a mérsékelt racionalizmusból a közvetítő teológián át az új ortodoxia felé.	45
4.1. Az új ortodoxia kora	45
4.1.1. A Protestáns Egylet (1871) és a debreceni új ortodoxia létrejötte	50
4.1.2. A Debreceni Hitvallás (1875)	53
4.1.3. Vihar a csend után. Az 1881-es zsinat és a második feltámadás-vita 1882-ben	55
5. Az egyházas kálvinizmus mint a debreceni új ortodoxia közvetett eredménye	58
5.1. A második nemzedék: az új ortodoxia arcultatai. Külföldi hatások megjele- nése a bővülő tanári karban.	58
5.2. A Heidelbergi Káté, lefordítása és népszerűsítése: Erdős József, Rácz Ká- roly és Balogh Ferenc szerepe az új ortodoxia továbbvitelében.	72
6. Oktatás	76
6.1. Az oktatás ideje, tartalma és az óralátogatás	76
6.2. A hittanhallgatók tanulmányi rendje, tantárgyak és vizsgák	78
6.3. Lelkészképesítés	80
7. Bepillantás a diákok életébe	82
7.1. Legáció	82
7.2. Hittanszaki Önképző Társulat (1869–1912)	86
7.2.1. Létrejött	89
7.2.2. Működése	91
7.2.3. Pályatételek	93
7.2.4. Prédikációbírálat	94
7.2.5. Vitatémák	95
7.2.6. Értekezések	96

7.2.7. Ünnepek és díszülések	98
7.2.8. A HÖT hatása	100
Fényképek a debreceni református teológiai oktatás 1850–1912 közötti történetéhez (Összeállította: Baráth Béla Levente)	101
Református teológiai oktatás a Debreceni Egyetem keretein belül 1912–1950 (Fekete Károly)	117
1. Az egyetemmé alakulás és az egyetemi rangú teológiai oktatás elindulása Deb- recenben (1870–1914)	117
2. Református Hittudományi Kar a Debreceni Egyetemen (1914–1950)	128
3. Az 1920-as évek teológiai oktatása	141
3.1. A felekezeti jelleg és az oktatáspolitikai az 1920-as évek végén	147
3.2. Diákegyesületek a Hittudományi Karon a két világháború között	155
4. Az egyetem új épületének tervezése és birtokba vétele	157
4.1. Létszámok és képzési reformgondolatok	162
5. Csikesz Sándor halála és a háborús évek	166
5.1. Az Egyetemi Templom jelentősége és tervezett szerepe a lelki nevelésben	168
5.2. Teológiai irányultság Debrecenben az 1930–1940-es években	175
6. A második világháború és az azt követő évek (1944–1949)	183
A Lelkészképző Intézet (Fekete Károly)	195
1. Az alapítás és a célok	195
2. A gyakorlati és elméleti felkészítés súlypontjai	201
3. Diákélet a Lelkészképző Intézetben	205
4. A Lelkészképző Intézet külföldi kapcsolatai	206
5. Tanrendi változások	209
6. A Teológus Gyülekezet jelentősége a debreceni lelkészképzésben	212
7. A Lelkészképző Intézet élete a II. világháború után és felszámolása	215
Fényképek a debreceni református teológiai oktatás 1912–1950 közötti történetéhez (Összeállította: Baráth Béla Levente)	229
Református Teológiai Akadémia – Hittudományi Egyetem 1950–2000 (Bölcskei Gusztáv–Fekete Károly)	271
1. Új szervezeti keretek a teológiai képzésben	271
2. Lelkészhiány – egyházi munkatársak képzése	285
3. A teológiai oktatás átalakulása	293
4. Kitekintés	297
Fényképek a debreceni református teológiai oktatás 1950–2000 közötti történe- téhez (Összeállította: Baráth Béla Levente–Fekete Károly)	299
II. Oktatói portrék	341
1. Biblikus teológiai tanszékcsoport	343
Szentírásmagyarázati Tanszék Menyhárt János (1823–1900) (Peres Imre)	343

Ószövetségi Tanszék	
Bethlendi Endre (1850–1888) (Fekete Csaba)	351
Dicsőfi József (1859–1920) (Németh Áron)	364
Sass Béla (1865–1928) (Vágási Katalin)	374
Kállay Kálmán (1890–1959) (Vágási Katalin)	382
Módis László (1903–1972) (Kustár Zoltán)	389
Kustár Péter (1938–1987) (Németh Áron)	396
Kürti László (1931–2013) (Kustár Zoltán)	404
Karasszon Dezső (1924–2008) (Kustár Zoltán)	410
Újszövetségi Tanszék	
Erdős József (1856–1946) (Peres Imre)	416
Erdős Károly (1887–1971) (Peres Imre)	426
Varga Zsigmond József (1918–1997) (Peres Imre)	436
Bibliai Teológiai és Vallástörténeti Tanszék	
Varga Zsigmond (1886–1956) (Hodossy-Takács Előd)	448
Pákozdy László Márton (1910–1993) (Marjovszky Tibor)	454
Ifj. Bartha Tibor (1944–2010) (Molnár János)	460
2. Rendszeres teológiai, egyháztörténeti, társadalomtudományi tanszékcsoport	465
Dogmatikai Tanszék	
Aranyi István (1793–1864) (Gaál Botond)	465
Tóth Sámuel (1838–1899) (Gaál Botond)	473
Erőss Lajos (1857–1911) (Gaál Botond)	477
Lencz Géza (1870–1932) (Gaál Botond)	481
Vasady Béla (1902–1992) (Gaál Botond)	484
Török István (1904–1997) (Gaál Botond)	490
Kocsis Elemér (1926–2009) (Gaál Botond)	496
Keresztyén Erkölcsstan és Apologetika Tanszék	
Csánki Benjámin (1868–1943) (Ferencz Árpád)	501
Társadalomtudományi Tanszék	
Jánossy Imre (1916–1988) (Árvayölgyi Béla)	508
Egyháztörténeti Tanszék	
Balogh Ferenc (1836–1913) (Baráth Béla Levente)	515
Zoványi Jenő (1865–1958) (Molnár János)	525
Pokoly József (1866–1933) (Kolumbán Vilmos József)	531
Révész Imre (1889–1967) (Hörsik Richárd)	537
Soós Béla (1896–1945) (Fekete Csaba)	543
Tóth Endre (1899–1970) (Hörsik Richárd)	556
Makkai László (1914–1989) (Hörsik Richárd)	562
Barcza József (1932–2004) (Molnár János)	569
3. Gyakorlati teológiai tanszékcsoport	573
Gyakorlati Teológiai Tanszék	
Révész Bálint (1816–1891) (Horsai Ede)	573
Tóth Mihály (1807–1879) (Horsai Ede)	578
Csiky Lajos (1852–1925) (Bodó Sára)	582
Ferenczy Gyula (1861–1931) (Horsai Ede)	590
Csikesz Sándor (1886–1940) (Fekete Károly)	595

Czeglédy Sándor (1909–1998) (Fekete Károly)	609
Pásztor János (1925–2007) (Fekete Károly)	619
Id. Fekete Károly (1930–2008) (Bodó Sára)	631
Pasztorális Teológiai Tanszék	
Kiss Ferenc (1862–1948) (Fekete Károly)	641
Makkai Sándor (1890–1951) (Fekete Károly)	651
Illyés Endre (1897–1962) (Fekete Károly)	662
Ökumenikai Tanszék	
Békefi Benő (1909–1964) (Gaál Sándor)	669
Bartha Tibor (1912–1995) (Gaál Sándor)	674
Szabó László Ambrus (1927–1991) (Gaál Sándor)	680
Missziói és Felekezettudományi Tanszék	
Bütösi János (1919–2010) (Gaál Sándor)	684
Egyházzenei képzés	
Szotyori Nagy Károly (1821–1897) (Fekete Károly)	690
Mácsai Sándor (1858–1924) (Fekete Károly)	693
Szigethy Gyula (1904–1986) (Fekete Károly)	699
4. Nyugdíjas oktatók rövid pályaképe	
Lenkeyné Semsey Klára (Fekete Károly)	705
Sepsy Károly (Fekete Károly)	709
Csohány János (Fekete Károly)	713
Berkesi Sándor (Fekete Károly)	717
Gaál Botond (Fekete Károly)	721
Molnár János (Baráth Béla Levente)	725
Marjovszky Tibor (Hodossy Takács Előd)	728
III. Adattár (Összeállította: Baráth Béla Levente)	733
1. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem és jogelőd intézményei teológiai oktatásának vezető tisztségviselői (1914–2017)	733
2. A Debreceni Református Hittudományi Egyetemen és jogelőd intézményeiben teológiai doktori fokozatot kaptak (1917–2017)	737
3. A Debreceni Református Hittudományi Egyetemről és jogelőd intézményeiről „honoris causa” doktori oklevelet kaptak (1917–2017)	744
A kötetben általánosan használt bibliográfiai rövidítések jegyzéke	751

Előszó

Kötetünk a Debreceni Református Kollégium 475. évfordulója alkalmából elindított intézménytörténeti sorozat részeként készült el. Ennek a kötetnek a célkitűzése is az, hogy a kollégiumtörténet korábban kevésbé vizsgált 1850 utáni eseményeinek kutatásához a ma is működő tagintézmények múltjának feltárásával járuljon hozzá. A korszakhatár eleje, bár elsődlegesen a középiskolai tagozat modernizálásának kezdetét jelző évszám, a Kollégium szervezeti és oktatási struktúrájának egészére gyakorolt hatása miatt, szintén elhatároló jelentőségű az akadémiai tanszékek munkájára vonatkozóan.

A 19. század közepén a Kollégium felsőfokú hitéleti képzéssel foglalkozó egysége már három évszázados megszakítás nélküli múltra tekinthetett vissza. A Tiszántúli Református Egyházkerület, mint intézményfenntartó által neki szánt elsődleges feladat a teológia felsőfokú művelése és a tiszántúli református lelkipásztori kar utánpótlásának biztosítása volt. Mivel a debreceni református teológiai oktatás és református lelkészképzés modern kori történetének bemutatásával, kötetünk egyben egy tágas közép-európai földrajzi régió egyik nemzetközileg is elismert, meghatározó tradicionális lelki és szellemi atelier-jének vizsgálatára vállalkozik, bízunk abban, hogy az iskolatörténet iránt érdeklők körén túl is számíthat olvasói figyelemre.

E helyen célszerű a kötet összeállításával, felépítésével, nyilvánvaló hiányosságaival kapcsolatos szerkesztői szempontokat is előrebocsátanunk. Az adott korszakolás szerint témánk vonatkozásában korábban egy Czeglédy Sándor által írt összefoglaló tanulmány és számos különböző mélységű résztanulmány állt az érdeklődő rendelkezésére.¹ Az utóbbiak közül jelentőségük miatt ki kell emelnünk a legújabbakat: a Debreceni Egyetem centenáriumi kötetét² és a Kovács I.

¹ Czeglédy Sándor: A teológia tanítása a Kollégiumban, In: Barcza József (szerk.): A Debreceni Református Kollégium története, Budapest, 1988, 534–591.

² Orosz István–Barta János (szerk.), A Debreceni Egyetem története 1912–2012, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó 2012. Ld. Fekete Károly könyvfejezeteit: A Debreceni Egyetem bölcsője a város Református Kollégiuma – 16–40.; A Református Hittudományi Kar – 115–140.; Református Teológiai Akadémia/Hittudományi Egyetem – 403–422. Ld. még Brezsnayánszky László (szerk.): A „Debreceni Iskola” Neveléstudománytörténeti vázlata. Budapest, Gondolat Kiadó, 2007.

Újszövetségi Tanszék

PERES IMRE

Erdős József
(1856–1946)

Életútja

Erdős József 1856. augusztus 31-én Szatmárnémetiben született Erdős Mihály és Tóth Julianna nemesi rangban levő szülők gyermekeként.¹ Elemi iskoláit otthon végezte, majd a gimnázium hat osztályát is. 1873 őszén Debrecenbe megy gimnáziumi tanulmányait folytatni,² majd 1875. szeptember 1-jétől már a teológiát tanulja.

A debreceni teológián két évig, azaz 1877. június végéig marad. Teológiai tanulmányainak második felét, vagyis a III. és a IV. évfolyamot már a Bécsi Evangélikus Teológiai Karon végzi, és 1879. július végén sikeresen be is fejezi. A Debrecenből, főleg Balogh Ferenc professzortól szerzett mélyreható teológiai ismereteket sikeresen tovább gyarapíthatta Eduard Böhl professzor előadásain, aki főleg a bibliai filológia titkaiba avatta be a fiatal teológust.³ Kapcsolatuk annyira elmé-

¹ Az Erdős család nemesi címét még 1664-ben kapta I. Apafi Mihály erdélyi fejedelemtől. Ezt a nemesi rangot a családnak I. Ferenc József császár megerősítette, és 1908. január 1. napjával a 'Simai' nemesi előnevet adományozta: Kempelen Béla: Magyar nemes családok III, Budapest, 1912, 460., Historicus: D. simai Erdős József élete és működése. ThSz 2 (1926)/3–6, 920–924 (itt: 920), Csohány János: Simai Erdős József, In: Horváth Erzsébet–Literáty Zoltán (szerk.): Történelmet írunk. Tisztelgő kötet Ladányi Sándor 75. születésnapja alkalmából, 2012, 153–163 (itt: 161).

² Csohány János megjegyzi, hogy „árva gyermekként végezte el a Kollégium iskolát”, Csohány János 1988, 247.

³ Historicus i. m., 920. Bécsben nemcsak közvetlenül az újszövetségi tudományokat tanulta, hanem Eduard Böhl professzor „Calvin-kutatásainak eredményével ismerkedett meg, majd mint elberfeldi segédlelkész a neves H. F. Kohlbrügge mellett egy olyan teológiai koncepcióval találkozott, amely bár nem volt azonos a reformátorokéval, mégis a Szentírás autentikus tolmácsolásaként hatott rá”: Czegléd Sándor 1988, 570.

lyült, hogy Eduard Böhl az akkor megüresedett bécsi újszövetségi tanszék betöltésére éppen Erdős Józsefet ajánlotta és óhajtotta. Ő azonban ezt a meghívást nem fogadta el, hanem inkább elment a németországi Elberfeldbe,⁴ ahol 1879. október 1-jétől egészen 1880 februárjáig holland református gyülekezetben szolgált. Itt főleg vallástanítással és gyermek-, illetve ifjúsági misszióval foglalkozott. Mivel ez a híres Hermann Friedrich Kohlbrügge (1803–1875) holland lelkész által alapított gyülekezet szórványgyülekezet volt, így eljár a szomszédos Duisburg és Wermelskirchen városokba is szolgálni. Itt igen nagy hatással volt rá a széles körű gyülekezeti misszió szervezése és a szórványban levő magyarok élete.

Az elberfeldi gyülekezet már állandósítani akarta szolgálatát, amikor 1880 februárjában Révész Bálint tiszántúli református püspök magához hívta segédlelkészül. Így maradt Debrecenben 1881 júliusáig. Miközben a debreceni tanítóképzőben ideiglenesen tanársegédként is működött,⁵ letette a kötelező lelkész-képesítő vizsgákat, kitűnő eredménnyel.⁶ Közben a 600 lelket számláló, nagy kiterjedésű pancsovai missziós gyülekezet hívta meg Erdős Józsefet, aki Révész Bálint püspök javaslatára még a II. lelkész-képesítő vizsga letétele előtt kötelezte el magát ennek a gyülekezetnek. Itt rövidesen meg is nősült. Felesége György Julianna, a szatmárnémeti lekipásztor, György Lajos és Fésűs Julianna leánya. Isten házasságukat három fiú- és három leánygyermekkel áldotta meg.

Pancsován két nyelven végezte a szolgálatokat: németül és magyarul. Munkakörébe tartozott nemcsak az igehirdetés, hanem a belső lelki építés, a vallásoktatás, iskolaépítés,⁷ a lelkigondozás, a külső építkezés is.⁸ Szolgálati ideje alatt megépült az imaház, amit 1882. október 2-án szenteltek fel. Pancsován három szolgálati évet töltött.

Közben elfogadta az újsóvei német ajkú gyülekezet⁹ meghívását, ahol 1884. július 20-án meg is választották, és augusztus 24-én ünnepélyesen beiktatták. Ez a fővároshoz közelebbi gyülekezet alkalmat szolgáltatott arra, hogy Erdős József négy évig zavartalanul működjön és komolyabban elmélyüljön a tudományos munkában. Ennek köszönhetően sikerült olyan további ismeretekre szert tennie és olyan szintű tudományos dolgozatot elkészítenie, aminek alapján a Bécsi Egyetem Teológiai Karán 1888. április 9-én teológiai licentiátust szerezhett. Ebben az időszakban kapcsolódott be a Károli-féle Biblia fordításának revíziójába. Ez a

⁴ Erre a helyre is Eduard Böhl ajánlotta, amikor Erdős József nem vállalta a bécsi egyetemi tanárságot. Kapcsolatuk azonban mindvégig őszinte maradt, igazi baráti ragaszkodásban. Ennek jeléül ajánlotta Erdős József kegyelettel Eduard Böhl emlékének egyik könyvét: Jézus élete és tanítása, Budapest, 1903, 42.

⁵ Csohány János 1988, 229.

⁶ Az első lelkész-képesítő vizsgát 1880. április 9-án, a másodikat 1881. április 29-én tette le.

⁷ Pancsován a községi iskolaszék rendes tagja is volt, egy ideig annak alelnöke is.

⁸ Szinnyei megjegyzi, hogy „a Hertelendyfalván és szomszédos telepeken letelepített református csángó véreink lelki gondozását is teljesítve”, Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái II, Budapest, 1893, 1411.

⁹ Újsóve az Alsóbaranya-bácsi Egyházmegyében található.

munka, a biblikum és az Újszövetség, mint tudomány, egyre jobban eltöltötte az ifjú lekipásztornak a lelkét. Egyre láthatóbb volt számára, hogy olyan helyre kellene húzódnia, ahol még közelebb lehetne a teológiai intézetek központjához.

Hirtelen kedvezően alakultak életének fordulatai. A Tiszántúli Református Egyházkerület meghívta a Debreceni Teológiai Akadémia Újszövetségi Tanszékre rendes tanárnak. A meghívást, illetve a tanári kinevezést 1888. szeptember 11-étől kezdte teljesíteni. Közben állandó kapcsolata volt a bécsi egyetemmel és annak teológiai irányával. 1891-ben ott szerzett doktori címet is, csendesesen, minden feltűnés nélkül, úgyhogy a hazai lapok alig írtak róla valamit.¹⁰

Csendessége és szerénysége ellenére nagy szorgalommal dolgozott. Kitüntetésként vette, amikor 1910-ben a szatmárnémeti gyülekezet meg akarta hívni lekipásztornak, de Erdős József habozás nélkül a teológiai katedra mellett döntött.¹¹ Ugyanakkor nagy kitüntetés érte, amikor huszonöt évi professzori működésének elismeréseképpen 1913. június 24-én a genfi egyetemtől díszdoktori címet kapott. Életének utolsó nagy „akadémiai” élménye az lehetett, amikor a Bécsi Tudományegyetem Hittudományi Kara 1941. március 1-jén, doktorálásának 50. évfordulója alkalmából jubileumi doktori aranydiplomával tüntette ki.¹²

A Debreceni Teológiai Akadémián 1914 nyaráig működött. Akkor ugyanis az akadémia betagozódott az éppen alakuló állami tudományegyetembe, és annak tanára maradt 1928. február 1-jén történt nyugdíjaztatásáig. Közben, még aktív évei alatt, nemcsak tanárként, de vezetőként is bizonyította kiváló képességeit: a teológiai akadémiának kilencszer volt dékánja, az egyetemi karnak négyszer, és 1917/18-ban az egyetem rektori tisztét is betöltötte.¹³

Családjának, gyermekeinek az élete is jól alakult: hat gyermeke közül mindenki megtalálta helyét az életben. Figyelemreméltó megemlíteni, hogy Károly édesapja után egyetemi professzor lett az újszövetségi tanszéken, Mária nevű leánya pedig feleségül ment Varga Zsigmond¹⁴ debreceni egyetemi tanárhoz.¹⁵ Élete 90 éves korában, 1946. december 12-én ért véget, Debrecenben, miután szeretett feleségét már 62 éves korában, 1922. december 4-én elragadta tőle a halál.

10 Doktori dolgozatának címe: Biblisch-theologische Analyse des Römerbriefes, Amsterdam, 1891. Csohány János: Simai Erdős József, 158., Csiky Lajos: Új magyar református hittudor, DPL 11 (1891)/11, 98. Az 1890/91-es Akadémiai Évkönyv sem közölt akkor információt erről, csak két évvel később. Csohány János megjegyzi, hogy milyen nagy értéke volt ennek a doktorátusnak, azt meg lehet állapítani abból is, hogy az akkori időben a lelkészek és a hittanárok között Kovács Ödön kivételével nem is volt nagyon olyan szaktudós ember, akinek doktorátusa lehetett, és főleg nem olyan, akinek azt a bécsi egyetem adományozta volna. Csohány János i. m., 158.

11 Csohány János: Simai Erdős József, 158–159; N. n.: Dr. Erdős József meghívása, DPL 30 (1910)/10, 156.

12 Vö. Czeglédy Sándor: D. Erdős József professzor kitüntetése, ThSz 17 (1941)/1, 64.

13 Varga Zoltán 1967, 316–317.

14 Értelemszerűen Erdős Károly és Varga Zsigmond sógorok voltak.

15 Gyermeük ifj. Varga Zsigmond volt (1919–1945), a szintén biblikus orientáltságú, nagy képességű, de a háborúban a guseni koncentrációs táborban a Gestapo által kivégzett teológus: Csohány János: Simai Erdős József, 156.

Professzori működése

Erdős József professzori működését a történelmi adottságoknak megfelelően két részre szokás osztani: az akadémiai és az egyetemi tanárkodásra.

Akadémiai működése

Erdős József 1888 szeptemberében kezdte meg akadémiai tanári működését. Ebben az átmeneti időben még rövid ideig ott állt mellette tanszéki elődje, Menyhárt János. Szívesen, belső meggyőződés alapján kapcsolódott be a *Hittanszaki Önképző Társulat* munkájába, vállalt rendezvényeiken előadásokat, igemagyarázatokat. Most tanárként néhányszor ő is ennek az ifjúsági társulatnak felügyelő tanára lett. Hitébresztő hatása itt is érzékelhető volt.

Emellett három tanévben a főiskolai énekhar (Kántus) és öt tanéven át a *Hittan/hallgató Segítő Egyesületek* felügyelő tanára volt. Rendszeresen kijárt a hallgatókkal különböző gyülekezetekbe énekelni, szolgálni, bátorító missziót végezni. A gyakorlati szolgálatban is összeszokott hallgatókkal sokkal hatékonyabb újszövetségi szaktárgyi munkát tudott végezni.

Ami magát az oktatást illeti, a tanévi ismertetéseket kutatva feltűnhet, hogy Erdős József az 1892/93. tanévtől kezdődően bevezette az akadémiai igazgatói értekezést, amelynek mindig komoly tudományos jellege volt, s amelynek a hagyománya a mai napig sem szűnt meg.¹⁶ Már kinevezése idejétől, 1888 szeptemberétől párhuzamosan nemcsak az újszövetségi, hanem a vallásbölcseleti tanszéken is működött, ahol főleg Jézus életével foglalkozott és a német nyelvet is oktatta.¹⁷

Egyetemi tanári működése

Erdős József pályázás útján kerülhetett az egyetemi újszövetségi tanszék élére. Az egyetem hivatalosan 1914-ben kezdte meg működését, s a pályázaton sikeresen szerepelt és az oktatásban beiktatott tanárok augusztus 31-én tették le ünnepélyesen az egyetemi tanári esküt. Még ebben az évben a református hittudományi kar dékánjának nevezték ki. 1916. március 24-én, Sass Béla (1865–1928) dékánága alatt, mint prodekanát köszöntik¹⁸ a nagyra becsült Erdős Józsefet, a kari széniort.¹⁹ Három évvel később, az 1917/18. tanévben az egyetem rektorává is válik,²⁰

16 Historicus i. m., 921.

17 Csohány János: Simai Erdős József, 157.

18 Erre az ünnepi köszöntésre nevezetes jubileumi alkalomból került sor, amikor is a hittudományi kar tanárai megemlékeztek Erdős József doktorrá avatásáról a bécsi egyetemen (1891. március 1-jén). Ez ünnepi bejegyzést is kapott a kari jegyzőkönyv 105. pontja alatt.

19 Még egy szép alkalommal köszöntötték a kari szenátus részéről: amikor bejelentette, hogy elérte 70. életévét és hogy nyugdíjba készül (erre igazán csak 1928. február 1-jén került sor). Az ünnepi kari köszöntést 1926. szeptember 17-én tartották, szintén jegyzőkönyvi bejegyzéssel.

20 Vö. Varga Zoltán 1967, 316–317.

majd a következő akadémiai évben a prorektori tisztséget tölti be. Képzettsége és tapasztalatai alkalmassá tették arra is, hogy nyolc éven át az egyetemi tanács tagja legyen.²¹

Az újszövetségi tanszék oktatási rendjében néhányszor végigmagyarázta az Újszövetséget, és számtalanszor tért vissza az alapvető újszövetségi irodalmi vagy teológiai kérdésekhez, amelyeket mindig a legújabb szakirodalom ismeretében válaszolt meg. Teológiai munkamódszerét tekintve érdekességnek számíthat, hogy Erdős József a külföldi újszövetséges kollégák gyakorlatából kiindulva kezdte bevezetni hazánkban az újszövetségi görög nyelv és kánonszöveg analízisét,²² ami több volt, mint pusztán filológiai elemzés, amelyre korábban a magyar teológiában számtalan példa volt.

Mint igazi református ember és hithű bibliai exegeta, komoly figyelmet szentelt Kálvin Jánosnak, főleg exegetikai munkásságának.²³ Érdekelte, hogy Kálvin miként bánik a bibliai szöveggel, milyen hermeneutikai kulcsot használ az egyes szövegek megértésében és tolmácsolásában, és hogyan alkalmazza a bibliai idézeteket az igehirdetésben, de főleg a kommentármagyarázatokban. „Erdős József ki is mutatja saját válogatása alapján, hogy például hol utal Kálvin a próféták szavaira, amit az evangélisták szabad feldolgozásuk és használatuk szerint iktatnak be szövegeikbe.”²⁴

Erdős József számára Kálvin és a reformátori örökség teológiája azért is igen vonzó volt, mert már a korábbi bécsi tanulmányi, majd gyülekezeti működése ideje alatt ráértett arra, mennyire fontos a teológusok számára a személyes hit és a Krisztusnak odaadott, elkötelezett élet. Ezeket az indíttatásokat már korábban lelki vezetőinél és tanítóinál, főleg Balogh Ferenc (1836–1913) professzornál magába szívta, és ez döntően meghatározta további életét, teológiai arculatát és munkásságát. Ez az irányvonal kezdett egyre jobban erősödni a debreceni lelkészkarban is. A tiszántúli egyház joggal várhatta a megújulást. Ugyanis „a többi magyarországi református teológián a 70–80-as években még liberális teológusok tanítottak. Debrecenben viszont Balogh Ferenc mellett tanítványai, Csiky Lajos és Erdős József a professzori karban képviselte az ébredés csendes, szemérmes, vidékies viszonyokra szabott, de magyar és külföldi puritán és pietista hatásokat egybeolvasztó debreceni ágát.”²⁵ Ez a jelleg végigkísérhető nemcsak korábbi lelkipásztori, hanem professzori működésében is.

21 Historicus i. m., 922.

22 Historicus i. m., 921.

23 Vö. Erdős József, Kálvin mint exegeta, In: Szóts Farkas (szerk.), Emlékezés Kálvinról. A Reformátor születésének 400-ik évfordulója alkalmára, Budapest, 1909, 83–111., itt: 102.

24 Peres Imre: Kálvin írásértelmezése és írásmagyarázatai, In: Fazakas Sándor (szerk.): Kálvin időszerűsége. Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékéről és magyarországi hatásáról, Budapest, 2009, 49–78, itt: 64.

25 Márkus Mihály: Teológiai irányzatok, In: Studia et Acta 5, 155–189, itt: 181.

Irodalmi munkássága

Erdős József lelkipásztori, professzori működésén kívül, illetve azzal egyidejűleg nagyon gazdag szerkesztői és önálló irodalmi tevékenységet folytatott.²⁶ Ezt nem időrendben, hanem témák szerint tárgyaljuk, a legfontosabbakra figyelve.

Szerkesztői tevékenysége

Mint akadémiai tanár nem zárkozott el a teológiai főiskolán kívüli szerepléstől. 1905 óta választmányi tagja volt a *Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak*, amelyben mélyreható kapcsolatokat ápolhatott a magyar irodalmi (és egyházi-teológiai) élet nevezetes személyiségeivel. Ez a kör szélesebb lehetőséget nyújtott néhány írása megjelentetéséhez is és a protestáns értelmiség közvetlenebb eléréséhez, illetve a református hit történelmi értékeinek megismertetéséhez és terjesztéséhez. Hasonlóképpen tagja volt a *Debreceni Protestáns Lap* szerkesztői körének, Bacsoni Lajossal együtt 1894-ben szerkesztője volt a lapnak.

Káté-fordítás

Erdős József, mint a kálvini reformáció biblikumának hű követője, az egyház megújulását várva-munkálva már 1884-ben lefordította és kiadta a *Heidelbergi Kátét*,²⁷ hogy az gyakorlati eszköz legyen az élőhitű bibliás puritán nevelésben. Az első kátéismertetést, amely 1882-ben jelent meg folytatásosan a *Debreceni Protestáns Lapban*, és amely a káté rövid történetét vázolta,²⁸ sajnos először az egyházban nem nagyon vették figyelembe. Csak az első saját költségű kiadás után 1884-ben karolta fel az egyházkerület a fordítást, kért benne némi simításokat, és 1891-ben a kerület saját kiadványaként vette jegyzékbe és használatba.²⁹ Ez azért is fontos volt, mert korábban a 18. században a bécsi cenzúra miatt a kátét csak megcsonkított formában tartották egyházi forgalomban. Ezzel szemben Erdős Károly a teljes Heidelbergi Kátét fordította le újonnan.³⁰ Így válhatott az a református teológia és az egyházi élet megújulásának fontos eszközévé. Azonban, akárcsak a bibliafordítás, a kátészöveg is kiszolgáltatottá vált sokfajta elismerésnek és kritikának. Már az első recenzió, Gergely Károly³¹ krassói tudós lelkész

26 Erdős József gazdag hagyatéka leltárban pihen, nagyjából még feldolgozatlan (jelzet: TtREK R 4371-4416).

27 Heidelbergi Káté. A régibb és újabb eredeti kiadások nyomán fordította, s történeti bevezetéssel ellátta Erdős József ev. ref. lelkész. Lugos, 1884.

28 Vö. Erdős József: A Heidelbergi Káté rövid története, DPL 2 (1882)/6, 51–52., 2 (1882)/7, 64–65., 2 (1882)/8, 75–76., 2 (1882)/9, 89–90., 2 (1882)/10, 97–98.

29 Vö. Bucsay Mihály: Az egyház belső élete, In: Studia et Acta 5, 193–242, itt: 219.

30 Csóhány János 1988, 247.

31 A Heidelbergi Káté (ford. Erdős József), ismerteti: Gergely Károly, DPL 5 (1885)/24, 210., (1885)/25, 216–217.

elismerően nyilatkozik a fordításról, ugyanakkor javaslatokat tesz a további simításokra. Erdős József ezeket is figyelembe vette – másokéval együtt –, és olyan könyvet adott a Tiszántúli Református Egyháznak, amely napjainkig gyümölcsötveti a fordító hitét és tudását. A Heidelbergi Káté ezen fordítása számtalan kiadást ért meg. Az egyház másik fontos hitvallási iratát, a Második Helvét Hitvallást is lefordította, ami hasonló utat tett meg.

Válogatott írásai

- A Heidelbergi Káté rövid története, DPL 2 (1882)/6, 51–52., 2 (1882)/7, 64–65., 2 (1882)/8, 75–76., 2 (1882)/9, 89–90., 2 (1882)/10, 97–98.
 A konfirmáció történeti fejlődése, DPL 3 (1883)/5, 50–51., (1883)/9, 96., (1883)/10, 109–110., (1883)/11, 121–123.
 Lasco keresztelei ágendája DPL 3 (1883)/17, 189–190., (1883)/18, 202–203.
 Lasco urvacsorai ágendája DPL 3 (1883)/26, 297–296., (1883)/29, 311–312., (1883)/30, 318–319.
 Zwingli négyszázados születésnapja előtt, DPL 3 (1883)/34, 357–358.
 Zwingli Ulrik élete és reformátori működése főbb vonalakban, DPL 4 (1884)/32, 268–270., (1884)/33, 269–270., (1884)/34, 277–278., (1884)/35, 288–289., (1884)/36, 294–296.
 A lelkipásztori hivatásról. Zwingli, DPL 4 (1884)/4., 29–31., (1884)/6, 47–48., (1884)/7, 55–56., (1884)/9, 75–76., (1884)/13, 110–111., (1884)/14, 119., (1884)/15, 126–127., (1884)/16, 134., (1884)/17, 142–143., (1884)/18, 150–152., (1884)/19, 159–160.
 A Heidelbergi Káté (ford., bevezetéssel). Lugos, 1884. (Számos további kiadása volt.)
 Az egyetemes anyaszentegyházról és annak egyedüli fejről, DPL 5 (1885)/8, 63–64., (1885)/9, 75–77.
 Magyar református agenda, DPL 5 (1885)/13, 109–110.
 Fogózzunk össze, DPL 5 (1885)/28, 241–242.
 A magyar református egyház és a misszió, DPL 5 (1885)/37, 317–318., (1885)/38, 325–326.
 A magyar ref. egyház missziója a jelenben, DPL 5 (1885)/45, 391–393.
 Az újsóvéi ev. ref. egyház múltja és jelene, Budapest, 1885.
 A vallásbölcselet főbb problémái és a Biblia, DPL 9 (1889)/7, 55–56., (1889)/8, 66–67., (1889)/9, 79–80., (1889)/10, 90–91., (1889)/11, 97–99., (1889)/13, 119–120., (1889)/14, 127–128., (1889)/15, 136–137., (1889)/18, 166–167., (1889)/19, 177–178., (1889)/20, 193., (1889)/21, 201–202., (1889)/24, 227–228., (1889)/25, 234–235., (1889)/26, 240–241., (1889)/29, 266., (1889)/30, 275–276., (1889)/31, 284., (1889)/32, 292–294., (1889)/33, 301–302., (1889)/34, 309–310., (1889)/45, 408–409., (1889)/46, 416–418., (1889)/47, 426–427., (1889)/48, 434–435.
 Istenről, ProtSz 11 (1899)/1, 27–40., (1899)/2, 101–112., (1899)/3, 172–183.

- Krisztusról. Isten üdvterve, Krisztus személye, Krisztus munkája, ProtSz 12 (1900)/1, 11–25., 12 (1900)/2, 100–116., 12 (1900)/3, 182–195.
 Justinus, a vértanu, ProtSz 13 (1901)/4, 282–294.
 Keresztyén hittan és erkölcsstan, Debrecen, 1905 (1917).
 A Második Helvét Hitvallás (fordítás bevezetéssel, jegyzetekkel), Debrecen, 1907, 1932, 1941 (Többször is megjelent.)
 Theologia az egyetemen (Dékáni beszéd), Debrecen, 1914.
 Az isteni igazságosság és irgalmasság titka (Róma 9–10), ProtSz 28 (1916)/4, 197–215.
 Emlékirat a reformáció négyszázados évfordulójára, Budapest, 1917.
 Istenért, hazáért, szabadságért és A szellemi élet egysége. Két értekezés, Debrecen, 1932.
 Hitvallásunk az ereklyékről, Debrecen, 1934.
 Csánki Benjámin, a tanítvány, Debrecen, 1943.

Prédikációk, elmélkedések, emlékbeszédek³²

- A vallásbölcselet főbb problémái és a biblia, Debrecen, 1889.
 A biblia rendszerezéről, In: Főisk Évk 1893.
 Húsvét ünnepén, DPL 13 (1893)/13, 165–166.
 Pünkösd gondolatok, DPL 13 (1893)/20, 249–251.
 A karácsonyi örömhír, DPL 13 (1893)/51, 660–661.
 Jertek, örvendezzünk, DPL 15 (1895)/8, 117–118.
 Az anyaszentegyház előjáróinak hivatása (Lelkészavatási prédikáció), Kecskemét, 1886.
 A mi jelszavunk, In: Főisk Évk 1904.
 Imádság és egyházi beszéd. A debreczeni főiskolai ifjúság új zászlajának felavatási ünnepélyén, 1905.
 Reformációi beszédek, Nagybánya, 1907.
 Kálvin mint exegéta, In: Szóts Farkas (szerk.): Emlékezés Kálvinról. A Reformátor születésének 400-ik évfordulója alkalmára, Budapest, 1909, 83–111.
 A szarvazott Mózes, Theologiai Szaklap 7 (1909)/1–4, 1–3.
 A reformáció és a tudomány (Raktori beszéd), 1918.

³² Itt ténylegesen csak válogatva utalhatunk ilyen jellegű írásaira, amelyekből elég sok van. Zoványi Jenő is megjegyzi (A Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon, Budapest, 1977, 180), hogy többek között revidálhatók még „azok az alkalmi dolgozatok, melyeket egy lelkészavatáskor (1886.), a Soós Gábor temetésén (1891.), a szatmári ref. templom tiszteletes ünnepélyén (1898.) és a debreceni főiskolai ifjúság új zászlójának felavatásakor (1905.) elmondott”.

Újszövetségi írások

- Péter közönséges első levele, Gyakorlati Bibliamagyarázatok 3 (1883)/január-február, 31–80. (1883)/május–június, 158–214.
- Péter közönséges második levele, Gyakorlati Bibliamagyarázatok 5 (1885)/november–december, 333–377.
- Pál apostol élete és jelleme, teológiája, Debrecen, 1889.
- Biblisch-theologische Analyse der Römerbriefs, Amsterdam, 1891.
- Pál apostol Timóteushoz írt két levelének magyarázata, Debrecen, 1891 (1902, 1908).
- A Biblia rendszeréről, Debrecen, 1893.
- A zsidókhoz írt levél kritikai és bibliai teológiai elemzése, Debrecen, 1894.
- Péter apostol, ProtSz 8 (1896)/1, 29–34., (1896)/2, 92–104., (1896)/3, 152–162., (1896)/4, 223–235.
- Jézus hegyi beszéde, ProtSz 9 (1897)/5, 289–299., (1897)/7, 379–389., (1897)/8, 470–477.
- A Philippibeliekhez írt levél magyarázata, Debrecen, 1900.
- Jézus élete és tanítása. Bibliai teológiai elemzés, Budapest, 1903.
- Az Újszövetség görög nyelve, Budapest 1904.
- Az Újszövetség kánon görög szövegéről, Budapest, 1905.
- Pál apostol római levele, Budapest, 1906.
- Az újszövetségi kánon fordításairól, Budapest, 1906.
- Újszövetségi exegesis: Zsidókhoz írt levél, Debrecen, 1906 (1907).
- A Galatákhoz írt levél értelmezése (Hittanhallgatói számára kézirat gyanánt kiadta...), Debrecen, 1901–1902 (1907–1908).
- Az újszövetségi kánon és az őskeresztény irodalom, Theologiai Szaklap 6 (1908)/1–4, 1–44.
- A synoptikus kérdés, Debrecen, 1910.
- Újszövetségi bevezetés, Pápa, 1911.
- A jelenésekről való könyv, Theologiai Szaklap 10 (1912)/1–2, 1–36.³³
- Jakab apostol teológiája és etikája, Theologiai Szaklap 13 (1915)/1, 4–36., (1915)/2, 117–126., (1915)/3, 161–196.
- Pál apostol államtani alapelvei, Debrecen, 1916.
- Az újszövetségi görög nyelv jellege és irodalma, Debreceni Lelkeszi Tár/Theologiai Értesítő Debrecen, 2016. XXXVII–LII.
- A Biblia és a hitvallás, Debreceni Lelkeszi Tár/Értekezések és egyéb kisebb dolgozatok a theologia tárgyköréből, Debrecen, 1917. 83–100.
- Újszövetségi isagogica, Debrecen, 1925.

³³ Másolat az *Újszövetségi Bevezetés* című műből, Pápa, 1911.

- Pál apostol római levele nyolcadik részének értelmezése – A megigazult hívők élete, In: Erdős Károly (szerk.): Újszövetségi füzetek 3. Debrecen, 1937, 41–61 = Igazság és Élet 3 (1937) 88–95., 149–161.
- Pál apostol római levele 9–11 részének értelmezése, In: Erdős Károly (szerk.): Újszövetségi füzetek 5. Debrecen, 1938, 1–48 = Igazság és Élet 4 (1938) 61–65., 150–156., 201–203., 246–249., 342–348., 423–420. Igazság és Élet 5 (1939) 8–9., 101–104., 180–184., 242–247., 278–281., 366–372.
- Pál apostol római levele 12. részének értelmezése: Intelmek, elvek, kötelességek, ThSz 18 (1942)/3, 149–161. = In: Erdős Károly (szerk.): Újszövetségi füzetek 9. Debrecen, 1942, 1–14.
- Pál apostolnak a Galatákhoz írt levele magyarázata, Debrecen, 1951.